

ЗМІСТ

Від упорядника	7
<i>Павло Скоропадський. Спогади.</i> Кінець 1917 — грудень 1918	11
Спогади гетьмана Скоропадського. <i>Ярослав Пеленський</i>	323
<i>Habent sua fata libelli.</i> <i>Георгій Папакін</i>	347
Державність, національна ідея та люди гетьманської України у спогадах Павла Скоропадського. <i>Ігор Гирич</i>	360
Показчик імен	436

[Мої Спогади]

ЗАНОТОВУЮЧИ свої враження, я не надто переймався тим, як судитимуть мене мої сучасники, і роблю це не для того, аби входити з ними в полеміку. Я вважаю за необхідне правдиво записати все, що стосується моєї діяльності за період з кінця 1917 по січень 1919 року. Особисто не почуваю ні бажання, ні здатності створювати цікаві мемуари, проте події, що їхнім центром мені довелося бути за цей період часу, складність щойно пережитої мною політичної ситуації змушують мене записати те, що не стерлося з моєї пам'яті.

Можливо, майбутнім історикам революції мої записи придатуться. Прошу їх вірити, що все, мною записане, буде відповідати істині, тобто що я буду нотувати так, як мені уявлялося становище в даний час, а там чи правильно я міркував, чи неправильно, в цьому допоможе розібратися майбутнє. Шкода, звичайно, що в мене немає напхваті необхідних документальних довідок, але той, хто зацікавиться моїми нотатками, буде завжди в змозі знайти все для нього необхідне в архівах.

Перш ніж почати переказ усього мною пережитого в цю цікаву епоху, я не можу не зупинитися на одному факті, котрий мене сильно вражав і котрому я досі не можу дати точного визначення. Як це могло статися, що серед усіх людей з мого оточення, особливо за час мого гетьманства, було так мало осіб, котрі в питанні про те, як мислити Україну, котру ми створювали, мислили б її так, як я. Було дві течії, як у соціальних, так і в національних питаннях, обидві крайні, ні з тією, ні з іншою я не міг погодитися і тримався середини. Це трагічно для мене, але це так, і, безперечно, це сприяло тому, що я рано чи пізно мусив або всіх переконати йти за мною, або ж піти. Останнє і сталося: воно логічно не мало трапитися тепер, а сталося просто через грубу помилку Антанти. Якби вони вдовольнили моє бажання, тобто якби прислали свого

представника до Києва, аби лише бачили, що мене фактично підтримує Антанта, цього б не сталося, і, я гадаю, завдання відновлення порядку не лише в Україні, а й у колишній Росії тим самим було б значно полегшено. Натомість тепер я не хочу бути пророком, однак не бачу, яким чином можна домогтися в цій країні давно всіма пожаданого правового порядку.

Завдяки моїм дідові та батькові, родинним традиціям, Петрові Яковичу Дорошенку, Василеві Петровичу Горленку, Новицькому¹ та іншим, незважаючи на свою службу в Петрограді, я постійно займався історією Малоросії, завжди палко любив Україну не лише як країну з родючими полями, з прекрасним кліматом, а й зі славною історичною минувиною, з людьми, вся ідеологія яких різниться від московської; але тут різниця між мною та українськими колами є та, що останні, люблячи Україну, ненавидять Росію; в мене цієї ненависті немає. В усьому цьому гнобленні, котре було так різко проявлене Росією стосовно всього українського, не можна звинувачувати російський народ; це була система правління; народ у цьому не брав жодної участі; тому мені здавалося, та й здається досі, що для єдності Росії жодної небезпеки не становить федеративний устрій, де б усяка складова частина могла вільно розвиватися: зокрема, на Україні існували б дві паралельні культури, коли всі особливості українського світогляду могли б вільно розвиватися, досягати певного високого рівня; якщо ж усе українство — мильна булька, то воно саме собою просто зійшло б нанівець.

Я люблю російську мову — українці її терпіти не можуть; принаймні, роблять вигляд, що не люблять її; я люблю середню Росію, Московщину — вони вважають, що ця країна огидна; я вірю у велике майбутнє Росії, якщо тільки вона перебудується на нових засадах, де б усі частини її у вирішенні питань мали однаковий голос і де б не було того, як тепер, наприклад, коли в Москві у певних колах дивляться на Україну як хазяїн дивиться на робітника; українці цьому майбутньому не вірять і т. д., і т. д. Немає жодного пункту, де б я з ними в цих питаннях зійшовся.

З іншого боку, великоруські кола на Україні нестерпні, надто тепер, коли за час мого гетьманства туди зібралася ледве чи не вся інтелігентна Росія: всі ховалися під моє крило, і до комічності

---

¹ Мається на увазі Яків Новицький.

шкода, що ці ж таки люди рубали гілляку, на якій сиділи, намагаючись усіляко підірвати моє значення замість того, аби зміцнювати його, і дійшли до того, що мене повалили. Це особливо чітко буде видно з подальшого викладу фактів: великоруські інтелігентні кола були одним із головних факторів мого повалення.

Ці великороси цілковито не розуміли духу українства. Звичайне пояснення, що все це дурниця, що вигадали українство німці й австрійці задля ослаблення Росії, — помилкове. Ось факт: варто було лише центральному російському урядові ослабнути, як негайно звідусіль з'явилися українці, стрімко захоплюючи дедалі ширші кола серед народу. Я прекрасно знаю клас нашої дрібної інтелігенції. Вона завжди захоплювалася українством; усі дрібні управителі, конторники, телеграфісти завжди говорили українською, одержували «Раду», захоплювалися Шевченком, а цей клас найбільш близький до народу. Сільські священики в турботах про хліб насущний для своєї численної родини під впливом вищого духовенства, котре досі лише за малим винятком поспіль великоруське (московського спрямування), не висловлюються достатньо виразно. Але якщо пошукати, то в кожного з них знайдеться українська книжка і прихована мрія здійснення України. Тому коли великороси кажуть: українства немає, то дуже помиляються, і німці та австрійці тут ні до чого, тобто в суті речі вони ні до чого.

Звичайно, спілкування з Галичиною мало величезне значення для посилення української ідеї серед певних кіл. Але це спілкування сталося природним чином: тут ні підкуп, ні агітація не мали суттєвого значення. Просто люди зверталися до Львова, оскільки ставлення до всього українського в цьому місті було вільне. Зрозуміло, що згодом за це українство вхопився і австрійський уряд, і німецький, але я особисто переконаний, що українство жило серед народу, а ці уряди лише сприяли його розвитку, тому думка великоросів, що українства немає, що воно штучно створене нашими колишніми ворогами, є помилкова. Так само помилковим є, що буцімто до українства народ не горнеться: народ страшенно швидко його сприймає без жодної пристебнутої до нього соціальної ідеї. Великороси говорять: народ не хоче України, але сприймає її тому, що українські діячі разом із українством обіцяють цьому народові всілякі соціальні блага, тому народ через соціальні обіцянки горнеться до українства. Це також хибні твердження: в народі існує любов до всього свого, українського,

але він не вірить поки що в можливість досягнення цих бажань; його ще не переконано в тому, що українство не є щось приземне. Це останнє століттями втовкмачувалося до його голови, і тому в нього немає ще народної гордості, і, звичайно, кожен українець, щойно піднесеться з народу через ті чи інші умови соціальною драбиною, негайно перероблявся на великороса з усіма його позитивними та негативними якостями. Великороси цілковито не визнають української мови, вони кажуть: «Ось мову, якою говорять у селах селяни, ми розуміємо, а літературної української мови не існує. Це — галицька говірка, якої нам не треба, вона потворна, це набір німецьких, французьких і польських слів, припасованих до української мови». Безперечно, деякі галичани говорять і пишуть своєю мовою; безумовно, правда, що в декотрих міністерствах було багато цих галичан, які діяли публіку своєю говіркою, але правда й те, що літературна українська мова існує, хоч у деяких спеціальних питаннях вона не розвинена. Я цілком погоджуюся, що, наприклад, у судочинстві, де вимагається точність, ця мова ще потребує більшого розвитку, проте це деталі. Загалом же це обурливо-зневажливе ставлення до української мови засновано винятково на невігластві, на повному незнанні та небажанні знати українську літературу.

Великороси кажуть: «Ніякої України не буде», а я кажу: «Хоч би що було, Україна в тій чи іншій формі буде. Не примусиш річку йти навспак, так само і з народом: його не змусиш відмовитися від своїх ідеалів. Нині ми живемо в часи, коли самими багнетами нічого не вдієш». Великороси ніяк цього збагнути не хотіли, казали: «Все це оперетка», — і довели до Директорії з шовіністичним українством, з усією його нетерпимістю та ненавистю до Росії, з радикальним провадженням [насадженням] української мови і, на додачу до того всього, з крайніми соціальними гаслами. Тільки зменька людей з великоросів щиро визнавала федерацію; решта з чемності казали мені: «Федерація, так!» — але тут-таки геть усе робили для того, аби і згадки від України не було.

Відтак у галузі соціальних реформ серед великоросів панує цілковите нерозуміння. До речі, до великоросів я зараховую весь наш поміщицький клас, тобто і малоросів, оскільки в них однаковий світогляд. Наш українець — індивідуаліст, жодної соціалізації йому не треба. Він рішуче проти цього. Російські ліві кола накидають свої програми, котрі до України непридатні. Я завжди

вважав, що український рух уже тим добрий, що перейнятий сильним національним почуттям, що, граючи на цих струнах, можна якнайлегше порятувати народ від більшовизму. Я, наприклад, хотів створити козацтво з хліборобів, але у відповідь на це які тільки палиці в колеса не встромляли мені великоруські діячі. Здавалося, річ зрозуміла — головний ворог більшовизм великоруський, і потім наш внутрішній, український. Для боротьби з ним потрібна фізична сила. Створювати військо, звичайно, добре, але це потребує часу, а головне при створенні армії — які гасла міг би я дати. За царського режиму були: цар, віра і отечество. Єдине зрозуміле селянству гасло — земля. Стосовно волі — вони самі щось зневірилися, але землю подавай усю. Що б із цього вийшло, залишаю судити кожному. Я й вирішив цю необхідну силу створити з хліборобів, виховавши їх у поміркованому українському дусі, без ненависті до Росії, але зі свідомістю того, що вони не ті, котрі в Росії стали більшовиками. Я вирішив, групуючи їх у сотні, полки, коші, перевести їх у козацтво чи радше відновити старе козацтво, яке споконвіку в нас було. Позаяк усі ці козаки-хлібороби — власники, то природно, що ідеї більшовизму не прилипали б до них. Я був їхнім безпосереднім головою; спільність інтересів примусила би їх бути відданими мені. Це надзвичайно зміцнило б мою владу, і безсумнівно, що тоді можна було би спокійно провадити і аграрну, і всі інші докорінні реформи. Але ніхто мене не підтримав; міністри двічі провалювали проект, і врешті-решт я сам провів це восени, та й то в якомусь скаліченому вигляді, без усякого співчуття з боку міністрів та більшості старост, так що фактично провадити це у життя було неможливо.

Для мене є зрозуміле ставлення великоруських кіл до моїх починань: вони не хотіли України і гадали, що можна цілковито повернутися до старого, а я хотів України, що була б не ворожою до Великої Росії, а братньою, де всі українські прагнення знаходили б собі вихід. Тоді фактично ця штучно розпалювана галичанами ненависть до Росії не мала би ґрунту і врешті-решт зникла би зовсім.

Коли мене було обрано хліборобами на Гетьмана, у своїй першій Грамоті я виклав свою програму і цієї програми, схваленої моїми ж виборцями, я свято притримувався. Я справді думав, що люди розуміють, що український рух має право на існування. Звичайно, самостійність, якої тоді доводилося строго

дотримуватися через німців, що твердо на цьому наполягали, для мене ніколи не була життєва, але я гадав, — та воно так і було — німці змінили б свою політику в бік федерації України з Росією.

Я вказував на цю необхідність, будучи в Берліні, і бачив повне співчуття; у німців було все для цього підготовано. Але для російських кіл, як виявилось, я був лише переходною стадією поміж Центральною Радою та повним знищенням українства. Якщо були деякі кола, котрі визнавали федерацію, автономію чи щось подібне, то справа тут геть не в українській ідеї, а винятково в сенсі зручності для обивателів мати децентралізовану Росію. Зручніше якомусь цукрозаводчикові чи гірничникові з Київської а чи Катеринославської губернії їхати до Києва й одразу в колі міністрів одержати необхідні йому довідки та дозволи замість того, аби теліпатися до Петрограда й там висиджувати в передпокоях різних сановників... Одне слово, вся ця група хотіла рішучого повернення до старого, як із погляду національного, так і з погляду соціального. Були відтінки: наприклад, деякі цілковито не розуміли українства, хоч самі були природними українцями. Вони були піддатливіші за інших, але вони тільки співчували починанням у мистецтві та в галузі деяких історичних спогадів. Козацтву вони співчували тому, що це нагадувало старе козацтво, жупани, бунчуки тощо; взагалі, це промовляло до їхнього художнього чуття, проте глибини питання вони не сприймали і тому не вважали всю цю справу спішною. Та й таких було обмаль. Для інших, коротко кажучи, революції не було. Потрібно було повернутися до старого, для цього, на їхню думку, був необхідний тимчасово я.

Українські впливові кола — переважно соціалістичні; до них належить з правого боку невеличка купка соціал-федералістів і кілька чоловік безпартійних; потім зліва — маса всілякого цілковито розкладеного елемента, що видавав себе за українців, а потім за певних обставин потрапляв до «Союза Русского Народа». Соціалістичні елементи на Україні — значно більш помірковані за великоруські. В цьому сенсі їхній соціалізм притишується справді сильним національним почуттям. Інтернаціоналізму великоруського немає, і, звичайно, на цьому ґрунті, коли б вищі класи до них дослухалися, не піддаючись їм, а допомагаючи мені створювати дійсну силу, можна було б знайти шлях до згоди. Жажлива риса українців — нетерпимість та бажання домогтися всього одразу; щодо цього мене не здивує, якщо вони зазнають